शब्दकल्पद्रुमः।

पञ्चमकाण्डम्।

श, तालव्यशकारः। स तु शवर्गीयप्रथमवर्णः। व्यञ्जनत्रिंशद्वर्णः। अस्योच्चारणस्थानं तालु। इति तन्त्रव्याकरणे॥ (तथा च शिक्षायाम्। १७।
"कण्ठ्यावहाविचुयशास्तालव्या ओष्ठजावुपू॥")
अस्य स्वरूपं यथा,—
"शकारं परमेशानि! शृणु वर्णं शुचिस्मिते!।
रक्तवर्णप्रभाकारं स्वयं परमकुण्डली॥
चतुर्व्वर्गप्रदं देवि! शकारं ब्रह्मविग्रहम्।
पञ्चदेवमयं वर्णं पञ्चप्राणात्मकं प्रिये!॥
रजःसत्त्वतमोयुक्तं त्रिबिन्दुसहितं सदा।
त्रिशक्तिसहितं वर्णमात्मादितत्त्वसंयुतम्॥"
इति कामधेनुतन्त्रम्॥ * ॥
(वङ्गीयवर्णमालायाम्) तल्लेखनप्रकारो यथा,
"कुञ्चिता वामतो दक्षगता च गोक्रतिस्त्वधः।
पुनरूर्द्ध्वगता तालु वह्निचन्द्रदिवाकराः।
मात्रा भवानी विज्ञेया ध्यानमस्य प्रचक्षते॥"
इति वर्णोद्धारतन्त्रम्॥ * ॥
तद्वाचकानि यथा,—
"शः सव्यस्य कामरूपो कामरूपी महामतिः।
सौख्यनामा कुमारोऽक्षि श्रीकण्ठो वृषकेतनः॥
वृषघ्नः शयनं शान्ता सुभगा विस्फुलिङ्गिनी।
मृत्युर्द्दैवो महालक्ष्मीर्महेन्द्रः कुलकौलिनी॥
बाहुर्हंसो वियद्वक्त्रं ह्रदनङ्गाङ्कुशः खलः।
वामोरुः पुण्डरीकात्मा कान्तिः कल्याणवाचकः॥"
इति योगिनीतन्त्रे ३भागे ७पटले वर्णाभिधानम्॥
(काव्यादावस्य प्रथमप्रयोगे सुखं फलम्। यथा, वृत्तरत्नाकरटीकायाम्।
"शः सुखं सस्तु खेदम्॥"
धात्वनुबन्धविशेषः। यथा, कविकल्पद्रुमः।
"————वो हृतादिः श् तुदादिकः॥"
एतेन तुदी जश् व्यथे तुदति इति स्यात्॥)
शं, क्ली, शुभम्। इति त्रिकाण्डशेषशब्दरत्नावल्यौ॥ (यथा, देवीभागवते। ३। १८। ७।
"न च हर्म्ये वने शं मे दीर्घिकायां न पर्व्वते॥")
शं, [म्] व्य, कल्याणम्। (यथा, राजेन्द्रकर्णपुरे। ५१।
"यः कीर्त्तौ भवतो वतो नृपगुणैर्यैः शंतनुः शन्तनुः॥")
शुभम्। शास्त्रम्। इति शब्दरत्नावली॥
शः, पुं, शिवः। शस्त्रम्। इति शब्दरत्नावली॥
शंयुः, त्रि, (शंशुभमस्यास्तीति। शं + "कंशंभ्यां बभयुस्तितुतयसः।" ५। २। १३८। इति युस्।) शुभान्वितः। इति त्रिकाण्डशेषः॥ (यथा, भट्टिः। ४। १८।
"कुर्व्वाणा पश्यतः शंयून् स्त्रिग्धो सुहसानना॥"
पुं, वृहस्पतिपुत्रोऽग्निविशेषः। यथा, महाभारते। ३। २१८। २।
"आहुतिष्वेव यस्याग्ने र्हविषाज्यं विधीयते। सोऽग्निर्वृहस्पतेः पुत्त्रः शंयुर्नाम महाव्रतः॥")
शंवः, पुं, मुसलाग्रस्थलौहमण्डलकः। वज्रम्। इति धरणिः॥
शंवः, त्रि, (शमस्यास्तीति। शं+"कंशंभ्यामिति।" ५। २। १३८। इति वः।) शुभान्वितः। इति त्रिकाण्डशेषः॥
शंवरं, क्ली, (शं वृणोतीति। वृ + अच्।) जलम्। इत्यमरः॥
शंस, उ हिंसास्तुत्योः। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-सक०-सेट्। क्त्वावेट्।) तालव्यादिः। उ, शंसित्वा शस्त्वा। यः शंसति सतामिति हलायुधः॥ अनेकार्थत्वात् कथनेऽप्ययम्। यथा रघौ। अशंस वाचा पुनरुक्तयेवेति। न मे क्रिया शंसति किञ्चिदीप्सितमित्यादि च। इति दुर्गादासः॥
शंसा, स्त्री, (शंस+अः। स्त्रियां टाप्।) वाक्यम्। वाञ्छा। इति मेदिनी॥ प्रशंसा। इति शब्दरत्नावली॥
शंसितः, त्रि, (शंस+क्तः।) निश्चितः। इति हलायुधः॥ हिंसितः। स्तुतः। इति शन्सधातोः क्तप्रत्ययेन निष्पन्नमेतत्॥ (यथा, महाभारते। १। ११९। २५।
"ब्राह्मणाश्च महात्मानः सोमपाः शंसितव्रताः॥")
शंस्ता, [ऋ] पुं, (शंस + "तृन्तृचौ शंसिक्षदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ।" उणा० २। ९४। इति तृन्। यद्वा, छन्दसि "शसितस्कभितस्तभितेति।" ७। २। ३४। इति निपातनात् साधुः।) स्तोता। होता। इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः॥ (प्रशास्ता। यथा, ऋग्वेदे। १। १६२। ५।
"होताध्वर्य्युरावया अग्निमिन्धो ग्रावग्राभ उत शंस्ता सुविप्रः॥"
"शंस्ता प्रशास्ता।" इति तद्भाष्ये सायणः॥)
शंस्थः, त्रि, (शं शुभे तिष्ठतीति। शम् + स्था + "स्थः कच।" ३।२।७७। इति कः।) शुभान्वितः। शंपूर्व्वस्थाधातोर्डप्रत्ययेन निष्पन्नमिदम्॥
शंस्थाः, त्रि, (शं+स्था+"स्थः कच।" ३।२। ७७। इति क्विप्।) शुभान्वितः। शम्पूर्व्वस्थाधातोः क्विप्प्रत्ययेन निष्पन्नमेतत्॥
शंस्यः, त्रि, (शंस + ण्यत्। "ईडवन्दवृशंसदुहां ण्यतः।" ६।१।२१४। इत्याद्युदात्तः।) हिंस्यः। स्तुत्यः। शन्सधातोः ण्यप्रत्ययेन निष्पन्नमेतत्॥
शक, इ ङ त्रासशङ्कयोः। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-आत्म०-त्रासे अक०-शङ्कायां सक०-सेट्।) त्रासो भयम्। शङ्का संशयारोपः। इ, शङ्क्यते व्याघ्राज्जनेन। ङ, शङ्कते पुरुषत्वं स्थाणौ। स्थाणुर्व्वा पुरुषो वा इति संशयमारोपयतीत्यर्थः। इति दुर्गादासः॥
शक, न इर् ज शक्तौ। इति कविकल्पद्रुमः॥ (स्वा०-पर०-अक०-सक०-च-वेट्।) न, शक्नोत्यशक्यमप्याजौ विजेतुं य इति हलायुधः। इर्, अशकत् अशकीत् अशाक्षीत्। त्वदित्त्वेनास्यानित्यं ज इत्यन्ये। ज, शकिष्यति शक्ष्यति। पृथक्पाठादाद्यो न स्वादिः। द्वावेवानिमाविन्यन्ये। षष्ठस्वरानुबन्धः केषाञ्चिदनरोधात। द्वावेव सकर्म्मकौ। तथा च।